

УДК 371.2.929Милиновић К.М.

Криле Матов Милиновић „љубитељ просвјешченија“ и морињски добротвор

Јовица ВУКАСОВИЋ

Апстракт:

У Морињу је 1803. године отворена прва организована школа на српском језику, која опстаје до данас, када слави двије стотине двадесет година од оснивања. Криле Матов Милиновић (1814–1869) својим тестаментом оставио је своју кућу на обали мора да се у њу премјести школа, у којој ће се предавати и која се, како и сам каже у тестаменту „никада продати неима.“ С обзиром на чињеницу да се до сада нико није детаљније бавио изучавањем биографских података Крила Милиновића, овим радом покушали смо да, као некадашњи ћак морињске школе, јавност упознамо са ликом и дјелом великог морињског добротвора, који је неправедно био заборављен након Другог свјетског рата, када је његов тестамент погажен. Овим радом нисмо се подробније бавили проблематиком обарања Криловог тестаamenta и национализацијом његове куће, која је остављена Морињу „да се никада продати неима“, већ смо покушали да освјетлимо његова херојска и патриотска дјела, којим је себе уписао у историју не само родног Мориња, већ и цијеле Боке Которске, па и шире.

Кључне ријечи: • Бока Которска • Морињ • школа • српски језик • образовање • тестамент • заборав.

Криле Матов Милиновић „љубитељ просвјешченија“ и морињски добротвор

Јовица ВУКАСОВИЋ

У једној од увала Бококоторског залива, као на неком маленом сликарском платну смјестило се мјесто Морињ, „на по сата западно од Рисна, по дну стрмих кршевитих кривошијских и убајских планина.“¹ Ушушкано у сопственом заливу, у дну стрмих планина, Морињ у својим пећинама, на морској обали и свом залећу чува своју давно записану историју.² Близина античког Рисна и средњовјековног Пераста, као и природне љепоте, којима је ово приморско мјесто украшено, чинили су кроз вјекове погодности Морињу, те је оно засигурно имало посебно мјесто у „оквиру насељених обала Бококоторског залива.“³

Премда кућански парох, свештеник Саво Накићеновић говори „да је ово село постојало и за Немањића“⁴ и неки ранији

1 Саво Накићеновић, *Бока* (антропоеографска студија), Београд 1913, 346.

2 Данас је удаљеност између Рисна и Мориња свега 5 км, који се колима прећу за много краћи временски интервал од овог који нам даје прота Накићеновић почетком XX вијека.

3 Зорица Чубровић, *Прилог ка препознавању и заштити градитељске баштине Мориња*, Годишњак ПМК, Котор LV – LVI (2007–2008) 317.

4 Накићеновић, наведено дјело, 348.

житељи овог мјеста потрудили су се да оставе свој печат, као спомен будућим покољењима. Тако се у Липцима⁵ и данас, на литици, која је како се чини некада била један од зидова пећине, налазе праисторијски цртежи на којима је представљено седам јелена у галопу, величине од 35 до 40 cm⁶, насликани повлачењем прстом, бојом састављеном од креча и иловаче, у нијанси бијелог окера.⁷

Морињски учитељ и састављач јединог систематског дјела о историји Мориња, Шпиро Милиновић, у свом дјелу „Подаци о историји Мориња и околних мјеста“ наводи низ како писаних докумената, тако и усмених легенди о периоду туркократије у Морињу. Сматра се да је своје данашње име, Морињ добио управо у Средњем вијеку.⁸ Не можемо са сигурношћу тврдити да поријекло имена Морињ, долази од опаке болести – куге, али се то вјеровање задржало у причама становника Мориња. Епидемија куге, поморила је становништво, те је тако добио и име. Назив ове опаке болести морија⁹ изгледа да је дала име овом мјесту. Предање нам говори, да је услед једне од епидемија куге, почетком XIX вијека, на празник Полагања Ризе Пресвете Богородице (2/15. јула), у Морињу извршен литијски ход са иконом Пресвете Богородице, од храма Светог Јована Богослова, до извора у засеоку Сврчак. На извору је свештеник извршио чин водоосвећења, а потом водицом покропљен и народ.¹⁰ У знак захвалности Пресветој Богородици,

-
- 5 Мјесну заједницу Морињ данас чине насеља: Костањица, Доњи Морињ, Сврчак, Горњи Морињ, Буновићи, Липци и Стрп.
 - 6 Илија Пушић, *Археолошки локалитети и стање археолошке науке у Боки Которској*, Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, v. I (1969), Херцег Нови 1969, стр. 8.
 - 7 О овим цртежима нажалост не зна се много. Због неприступачности терена, детаљна археолошка испитивања нису вршена. Захваљујући пок. археологу Илији Пушићу (1922–2015), овај непроцењиви споменик културе јавности је постао познат тек 1966. године у Годишњаку Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине (књ. 2).
 - 8 Шпиро Милиновић, *Подаци о историји Мориња и околних мјеста*, Морињ 1974, 8.
 - 9 „Ни вода влагом, ни сунце сушом,
Венеција је дахнула душом:
прошла је болест вечита, дуга,
прошла је скоро морија, куга.“ Лаза Костић, „Дужде се жени“
 - 10 Више Шпиро Милиновић, нав. дјело, 48, као и прилог на порталу Радио Котора, „Вјероучитељ Вукасовић: Морињ, јединствено мјесто у Боки Которској, објављено 01. 08. 2019.
<http://www.radiokotor.info/radio/index.php/78-lokalne-vijesti/26482-vjero-ucitelj-vukasovic-morinj-jedinstveno-mjesto-u-boki-kotorskoj?fbclid=IwAR->

што је зауставила даљи помор, Морињани, сваке године, 15. јула обиљежавају свој завјетни дан.¹¹

Морињска учионица

Морињ, мјесто познатих трговаца, помораца, свештеника, свој процват доживљава почетком XIX вијека. „У напредном бокелском селу Морињу“, непосредно прије одлуке војда Ђорђа Петровића – Карађорђа да подигне Устанак против турске власти, а који је касније успјешно водио уз помоћ једног славног Морињанина, војводе Тома Ђ. Милиновића¹², Морињани су одлучили да 1803. године отворе школу, на свом народном, српском језику, како би своју дјецу могли учити словима, и на тај начин извојевати најбитнију од свих битака, битку против таме незнања и неукости и „у којој ће се њихова дјеца и унучад питати душевном храном...“¹³

„Становници овог малог мјеста Мориња из одавна се почеше мјешати са свијетом, те увидјеше друге народе што раде, како се владају, како све то више постају сретнији и богатији, па се увјерише да наука народ усређава – изображава. Зато надахнути тијем примјерима постараше се да у свом мјесту заведу какву

[OcfMNA4Pv2VW3Zx2WCvQvO_906jLgaMMqAmoQwfuciwl|QHRy13oBnj4](https://doi.org/10.2478/9783708900000_906jLgaMMqAmoQwfuciwl|QHRy13oBnj4)

- 11 Морињани су имали још једну завјетну славу, коју су обиљежавали трећег дана Духова, али се овај обичај нажалост није сачувао након Другог свјетског рата. Оно што нам указује на овај обичај јесте велика икона Силаска Духа Светога на Апостоле, која се данас чува у храму Св. Саве у Морињу, а рад је Ивана Воларића (1873–1948). О овом обичају, само спорадично Шпиро Милиновић, нав. дјело, 64.
- 12 Томо Ђуров Милиновић (Морињ 1770 – Акерман у Русији 1846). Као младић „отиснуо“ се на море, гдје је стицао поморске вјештине. Током пловидбе усавршио се као артиљерац, али и као ливац оружја и топова, што ће му касније бити од великог значаја. Потом настанио се у Трсту, одакле након француске окупације са породицом одлази за Србију и прикључује Карађорђевој устанку, највјероватније после 1809. године. Због необичне храбрости и ратних вјештина, Карађорђе га је учинио тобџибашом – артиљеријским војводом. Недуго затим, Томо се нуди Карађорђу да излије два топа, те почиње да лије топове и сву бојеву муницију за устанак. Један од његових топова и данас се чува у Карађорђевој музеју. Поред војничких заслуга, Томо је написао неколико епских пјесама о Првом српском устанку, међутим сачувано је само једно „Умотворине“ које је штампано у Београду 1847. године, захваљујући Томовом великом пријатељу Симу Милутиновићу Сарајлији. Више: Петар Д. Шеровић, *Томо Ђуров Милиновић – поморац, војвода у Првом српском устанку и писац*, Поморски зборник (3) 1965, Задар 1965, 871–876.
- 13 Српски глас: орган Српске странке, 07. 12. 1903. (40), Задар 1903.

учионицу, надајући се да ће кроз њу и свој народ прогледати и освијестити се.“¹⁴ Сам састављач овог љетописа, непотписани учитељ школе, свједочи управо о тој идеји да се народ, традиција и вјера, најбоље бране просвећењем, тј. духовним очима.

Оно што морињску школу и данас издваја, јесте њен непрекидни континуитет. Школа у Морињу, основана је децембра мјесеца 1803. године, као прва школа „организованог и сталног карактера“¹⁵, која је своју наставу вршила на народном, српском језику и тако била доступна свим слојевима друштва. Данас, када прославља двије стотине двадесет година, школа у Морињу, поносно носи епитет најстарије школе у Црној Гори.¹⁶ Поред тога, битно је нагласити и то, да је ово била прва „опћа – пучка школа“, тј. да је њено отварање и издржавање било независно од црквених школа. Иако су у одређеном периоду њени учитељи били свештенослужитељи или богословци, који су се припремали за свештенички чин, она је одувјек била одвојена од црквене управе.

У једном допису из Мориња, поводом храмовне славе Светог Саве из 1909. године, аутор наводи: „Од када се је оно овдје отрага 6 година прославила прва стогодишњица прве школе у Далмацији, није се толико народа окупило...“¹⁷ Оно што привлачи нашу позорност, јесте управо истицање аутора, да је то прва школа у Далмацији,¹⁸ али и чињеница да се у морињској школи настава увијек изводила на народном (српском) језику.

У корист ове тврдње, иде и чињеница да школа у Морињу све до 1871. године није припадала образовном систему Аустријске

14 Љетопис морињске учионице од 1803. до 1870. године, 1.

15 Детаљни развој школства у Боки Которској доноси: Недјељка Стојановић – Станојловић, *Основна школа у Морињу 1803–1918*, Херцег Нови 1994, 33–38.

16 Дневни лист „Вечерње новине“ поводом јубилеја 200 година од оснивања морињске школе објављују чланак под називом „Јубилеј најстарије образовне установе у Црној Гори – Два века морињске школе“. Вечерње Новости, Београд 11. 09. 2003. Потом је услиједило низ чланака сличних наслова.

Више Раде Вучићевић и Никола Сеферовић, *Двије стотине година школе у Морињу*, Морињ 2006, 263–265.

17 Непознати аутор, *Бока* (глас за опће интересе Бокеља), бр. 61, Котор (31. јануар 1909), 2, 3.

18 Прва школа у Далмацији основана је у манастиру Крка 1615. године, као прва организована школа, али се поставља питање, из ког разлога је аутор нагласио чињеницу „прва школа“ и то у Далмацији.

царевине¹⁹, већ је била једна врста приватне школе, која се издржавала прилозима локалног становништва.

„Темељним законом основне наставе од 14. маја 1869. године“ Бечки двор је коначно допустио да се у школама на територији Боке Которске као главни језик учи српски: „у школама има бит употребљен и предавано како обавезателна Наука у језику Србском, а у језику италијанском како материја.“²⁰

Да ли због малог броја ученика, или због тога што није припадала образовном систему Монархије, штампа се није много бавила морињском школом. Током нашег истраживања, наишли смо само на спорадичне помене ове школе из прве стогодишњице њеног рада. Тако нпр. Српско-далматински магазин за 1863. годину, у свом одјелку „Народне српске школе у епархији Далматинској г. 1862.“ помиње школу у Морињу. Том успутном напоменом, аутор истиче да се међу свим школама истичу „обштина Топалчана и Морињана“ јер су „особито ревносно слали своју дјецу у школу.“²¹ У нешто каснијем периоду, поводом јубиларне прославе 100 година од оснивања морињске школе, огласио се и задарски лист „Српски глас“ који доноси детаљан опис прославе овог јубилеја и напомиње да у периоду тешке млетачке владавине „Морињ је – са сусједним селима – славио скромну, али узвишену свечаност: отвор своје школе.“²²

Попут шурих али громких ријечи Српско-далматинског магазина, и игуман манастира Бање у Рисну, архимандрит Дионисије Миковић, на сличан начин, врло стидљиво помиње постојање школе у Морињу: „Међу школама старијега постојања убројити је и почетну школу у Морињу, која непрекидно дјелује од године 1803.“²³

19 Стојановић – Станојловић, нав. дјело, 59.

20 Одговор Бокеља на питање аустријског двора, који ће се језик предавати у школама. Препис овог писма доноси нам игуман манастира Бање у Рисну Дионисије Миковић, велики пјесник и борац за очување српског језика у Боки. Дионисије Миковић, *Српско-православно бококопторско владичанство*, Дубровник 1907, 27.

21 Герасим Петрановић, *Народне српске школе у епархији Далматинској г. 1862*, Српско-далматински магазин, в. XXII (1863), Задар 1863, 159.

22 Српски глас: орган Српске странке, 07. 12. 1903. (40), Задар, 1903.

23 Дионисије Миковић, *Развитак пучког школства у Боки Которској*, Бока – Велики илустровани календар за год. 1913, в. V (1912), Котор 1912, 24.

Баш када се Морињ спремао да прослави 100 година постојања своје школе (почетком децембра 1903), аустријска влада је крајем новембра 1903. године усвојила нови закон о школству. Спровођењем овог закона, школа у Морињу је са једноразредне уздигнута на дворазредну. Школа је подијељена по разредима (односно по узрасту дјеце), а састављен је и нови распоред часова.²⁴ Неколико година раније, 1895. школа у Морињу је из мушке претворена у мјешовиту школу, те су и морињске дјевојчице имале прилику да се описмене.

Од 1870. године, школа се налази у каменој кући на самој обали мора. Масивна, јака, камена кућа, на самој обали, као да извире из мора и тако пркоси бури, југу, неверама и земљотресима, бомбама и громовима. Чини се као да опстаје само са једним задатком, давно записаним: „Да се дјеца ту вазда буду учити!“ Као да су ове ријечи уклесане у сваком камену, који уз шум таласа непрестано понавља ове ријечи. Ове ријечи, написао је давне 1864.

Сл. 1 | Данашњи изглед морињске школе

24 Више: Вучићевић-Сеферовић, нав. дјело, 119–122.

године морињски кнез, угледни трговац Криле Матов Милиновић, састављајући свој тестамент.

Криле Матов Милиновић 1814–1869

Криле (Христифор) Милиновић, рођен је у Морињу 6. септембра 1814. године, од оца Мата (Матеја) и мајке Ане (негдје уписана и као Јана) рођ. Јанковић.²⁵ Поред Крила, његови родитељи имали су још три ћерке, Јелу, Стану и Васу. О њиховим животима не знамо нешто више, осим онога што нам Криле говори у свом тестаменту.²⁶ Његова сестра Васа, била је удата за морињског пароха, честитог свештеника Николаја (Ника) Берберовића²⁷, великог пријатеља самог Крила Милиновића, али и црногорског митрополита Петра II Петровића Његоша. Сестра Стана такође је била удата у Морињу, за Јока Маркова Милиновића, ког Српско-далматински магацин већ од првих бројева помиње као сталног пренумеранта и љубитеља књижевности.²⁸ Сестра Јела удала се за Луку Вукасовића на Дражин Врту, недалеко од Пераста.

Криле је као дјечак прва слова изучио у, тек основаној школи у Морињу (тада смјештена у једној породичној кући, у засеку Сврчак, у близини храма Св. Јована Богослова, тик уз Крилову кућу). Храм Св. Јована Богослова један је од најстаријих храмова на територији МЗ Морињ. Сматра се да је подигнута у XIV вијеку, иако о томе, не постоји никаква архивска грађа. Оно што је познато јесте да је црква страдала у земљотресу 1667. године, као и податак да је обновљена 1724. године.²⁹ До данас су сачуване

-
- 25 Име и дјевојачко презиме Крилове мајке у свим матицама је нејасно написано. Свештеник Спиридон Берберовић је у матици умрлих уписује као Анна, док у матицама вјенчаних и умрлих, када се помиње Криле, име његове мајке уписано је као Јана. Оба записа начинио је свештеник Николај Берберовић.
- 26 О својим сестрама Криле каже: „...и три родне сестре, а имена Јелу удову Луке Вукасовића на Дражин-врту, Стану за Јока П. Милиновића и Васу попа Ника Берберовића“ V члан тестаamenta, Епархијски архив Котор фасц. 1870, бр. 62.
- 27 Николај Спиридона Берберовић (1820–1877). Више: Шематизам православне епархије Бококоторско-дубровачке за годину 1878, Задар 1878, 23–25.
- 28 Српско-далматински магацин, v. IV (1839), Задар 1839, 145.
- 29 Више: Чубровић, *Прилог ка препознавању и заштити градитељске баштине Мориња*, 337. У свом раду о римокатоличкој цркви у Морињу,

Сл. 2а | Црква Светог Јована Богослова на Сврчку

престоне иконе Христа и Богородице, Царске двери, као и дио икона са оригиналног иконостаса, рад иконописачке радионице Димитријевић–Рафаиловић. На Царским дверима уписана је 1786. година.

Након основног образовања, родитељи га шаљу у Трст, гдје је завршио Поморску трговачку школу. Након завршетка школовања, Криле се по жељи родитеља враћа у Морињ, те почиње да се бави трговином у којој видно напредује.³⁰ О детаљима из живота Крила Милиновића не зна се много. Непознати су детаљи на који начин се бавио трговином, да ли је одлазио на брод, с обзиром на то да су га многи називали капетаном. Међутим, сам

ауторка наводи да је у одређеном периоду црква Св. Јована на Сврчку била дата на заједничко коришћење и римокатолицима и православцима. Више: Зорица Чубровић, *Истраживања и рестаурација цркве Св. Трипуна у Морињу*, Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, v. 31 (2011), Херцег Нови 2011, 72.

30 Милиновић, нав. дјело, 34.

Сл. 26 | Царске двери у цркви Светог Јована Богослова на Сврчку

Криле никада за себе није што тако рекао, већ се поносио својим трговачким занатом. О његовом добром материјалном стању, свједочи нам како његов тестамент, тако и његов портрет, начињен током живота, на коме се јасно види прстен на Криловој руци, што је био показатељ завидног материјалног стања тога доба.

Захваљујући матичним књигама парохије морињске, сазнајемо нешто више о његовом приватном животу. Криле се 14/26. фе-

бруара 1843. године у Морињу вјенчао са госпођицом Софијом Јовановић из Рисна.³¹ О детаљима њиховог брака не зна се много. Из Криловог тестаmenta, о коме ће касније бити ријечи, сазнајемо да нису имали потомства, како то и сам Криле каже у свом тестаменту: „Все вишње сушчество није мене породат обдарило, зато првих насљедника немам.“³²

Крилову љубав према књизи и знању, али и жарко родољубље, можемо хронолошки посматрати кроз Српско-далматински магазин. Идеја овог магазина, који је од свог првог броја 1836. године, имао за циљ да у Далмацији и Боки, али и посвуда гдје живи српски род, ојача идеју ћирило-методијевске и светосавске

31 Матица вјенчаних парохије Морињске бр. 1. за период 1834–1855, стр. 9, редни бр. 4 за годину 1843.

32 У члан Криловог тестаmenta, Епархијски архив Котор, фасц. 1870, бр. 62.

традиције. Један од уредника овог магазина прота Георгије Николајевић (потоњи митрополит сарајевски) говори да се он прихватио тог тешког и захтијевног посла: „због љубави мог рода србскога, који је овдје у Далмацији, а особито по градовима, Српско читаније и писаније готово заборавио био.“³³

Као сталног пренумеранта овог часописа, између осталог налазимо и Крила Милиновића. Тако га већ, 1839. године, овај часопис, помиње заједно са својим зетом Јоком М. Милиновићем.³⁴ У наредној 1840. години, уз њихова имена додата је и напомена „љубитељи просвјештенија“.³⁵ Колики је био значај овог часописа, јасно је из самог његовог назива. Већ поменути прота Николајевић, подвлачи и неописив значај пренумераната. Он истиче: „Господа пренумеранти освједочили су да своју народност и своју књижевност љубе, јер су се сталним пренумерантима изволили, што им чести и поносу служи.“³⁶

Након само пар година, издање овог магазина, за 1845. годину, доноси једну битну напомену, како за историју Мориња, тако и за допуну биографских података Крила Милиновића. 1845. године, међу пренумерантима, уз име Христифор Милиновић, напомиње се да је тај број намијењен „за новозаведену српску библиотеку“.³⁷

Тако Криле у маленом Морињу отвора прву српску библиотеку³⁸, међу првим библиотекама у нашем народу. Читаони-

33 Георгије Николајевић, *Родољубивим читатељима Далматинског магазина*, Српско-далматински магазин, в. 14 (1849), Задар 1849, 3.

34 Крилово име се у свим матицама парохије морињске помиње искључиво као Криле, док га Српско-далматински магазин у неким бројевима помиње као Крила, а негдје као Христифора. Чак се и сам Криле, потписивао као К.М. Одакле име Христифор, није нам познато.

35 Српско-далматински магазин, в. 5 (1840), Задар 1840, 180. Из неких каснијих бројева, увиђамо да је Криле у том периоду био и КНЕЗ села (в. 20 (1861) и в. 21 (1862)), али и „добростојник“, тј. имућан човјек (в. 22 (1863)).

36 Георгије Николајевић, *Родољубивим читатељима Далматинског магазина*, Српско-далматински магазин, в. 14 (1849), Задар 1849, 4.

37 Српско-далматински магазин, в. 10 (1845), Задар 1845, 160.

38 Описујући живот Крила Милиновића, учитељ Шпиро Милиновић даје нам једну врло битну информацију о неким дешавањима тога доба. Он наводи да је часопис Политика за 1959. годину, у рубрици Да ли знате, објавила да је „прва српска читаоница отворена у Иригу 1842, у Новом Саду 1845, а у Београду „читалиште“ 1847. године.“ Ако је вјеровати Политикој рубрици, онда бисмо са сигурношћу могли рећи да је ова Крилова читаоница била међу првим библиотекама у српским земљама.

Сл. 3 | Кућа Матковића у којој је 1803. године отворена школа.
До ње се налази Крилова кућа на Сврчку.

ца је радила све до Другог свјетског рата, када је спаљена. Неке сачуване вриједности, предате су Музеју у Херцег Новом, након ослобођења Мориња. Сјећање на ову библиотеку није замрло у сјећањима становника Мориња. Требало је времена да се Морињ опорави од страха и људских жртава након Другог свјетског рата. Приликом обиљежавања сто деведесет година од постојања морињске школе, поново је обновљена Крилова читаоница, која је смјештена у просторијама данашње школе, у знатно мањем простору, него у Крилово вријеме. Отварајући обновљену библиотеку, тадашња директорица О. Ш. „Вељко Дробњаковић“ у Рисну³⁹,

Милиновић, нав. дјело, 35.

39 Од школске 1963/64. године, О. Ш. „Вељко Дробњаковић“ у Рисну, постаје матична школа, за све подручне школе у Перасту, Морињу и Кривошијама. Преузето са сајта <http://skolarisan.org/istorijat-skolstva-u-risnu/>

госпођа Нада Симеуновић, у свом говору је истакла: „Духовност, родољубље и задужбинарство су појмови који се не градирају већ условљавају, па би и наш труд поновног отварања библиотеке сувишне речи скренуле с пута и удаљиле од онога што желимо: место и овој генерацији добротвора у племенитом раду родољуба.“⁴⁰

Крилова опорука

„Да би се народне школе, овај јаки извор, из кога избија права снага цркве, државе и породице, све више заводиле, треба зато најприје јака материјална помоћ.“⁴¹ Записујући ове ријечи у Српско-далматинском магазину 1863. године, архимандрит Герасим Петрановић, потоњи епископ Бококоторски, као да вапи за општенародном помоћи. Он, излаз из тешке материјалне ситуације види једино у помоћи добростојећих родољуба, као наду за напретком на пољу просвјете. Чини се да су ове ријечи из пера архимандрита Петрановића, као гром одјекнуле у срцу Крила Милиновића, који надахнут овим ријечима, слједеће, 1864. године, саставља своју посљедњу опоруку – тестамент. Свој тестамент, састављен 1. јула 1864. године, започиње ријечима:

„У име Свете Тројице, Оца, Сина и Светога Духа. Амин. Будући да се сваки човјек родио и да умре, час је смртни ненадан који сваког чека, за такво опредјељеније Свевишњега Сушества, очекиват не надни час, за који ме дужност словестна дотле позива, да закључим моју последњу вољу, ради сваког реда који би се по смрти мојој догодити могла, зато слједуће расположеније од мог имућа чиним.“⁴²

Већ у првом члану свог тестаментa, Криле записује оно, по чему ће га потомство памтити:

„Остављам парохијалној цркви Св. Јована у мјесту, моју кућу спојницу, при мору, под уговором да се никада продати

40 Говор поводом отварања библиотеке у Морињу 7. VIII 1994. године. Фотокопија говора, Вучићевић-Сеферовић, нав. дјело, 255.

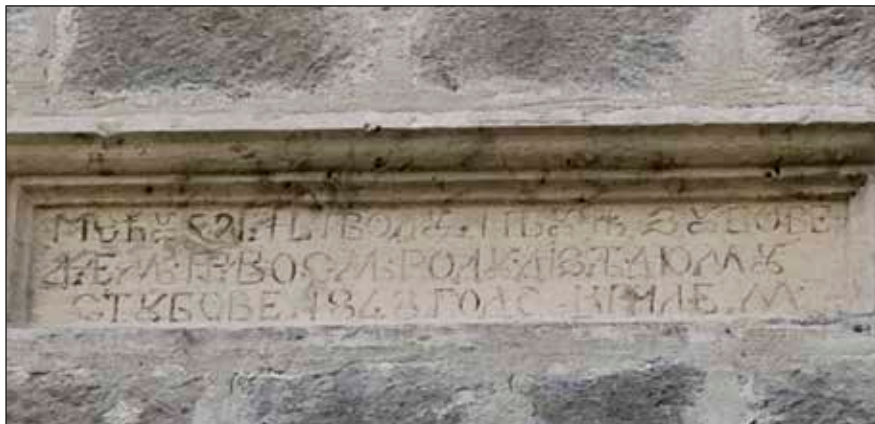
41 Герасим Петрановић, *Народне србске школе у епархији Далматинској г. 1862*, Српско-далматински магазин, в. XXII (1863), Задар 1863, 159.

42 Тестамент је преписан ћирицом, а ријечи су наведене онако како их је записао Криле Милиновић.

III. Оседалам моє огуно в оуина глума седи руту
 ма Марку Подову, и дову о ризривани, за позице
 Рао глас орада.

IV. Купу Кавсам о ризривани о руту на Сврате у
 Коца и ма судина и о руту итвона, ово оседалам
 за Мкату да и отза иду касга огуно ризривани, мау
 уговоран да на дан С. Едбе и ма судина мау
 оуина и едоман о руту са сврате отза, и да и
 едоману ма руту са сврате оуина о ризривани.

V. Све вивант огуно оседало оуине до ризривани са сврате,
 ма, за да и ризривани оуина оуина, ово мау
 оуину са сврате ризривани оуина, и ма руту
 ма седира а и мау оуину оуину, мау оуина
 бута ма оуина оуина, мау са сврате. Мау
 оуина и васа оуина. Мау оуина оуина оуина
 оуина седира у оуина, мау са сврате
 мау оуина оуина, мау мау оуина оуина
 мау оуина оуина мау, и ово оуина кага мау
 оуина оуина оуина оуина оуина оуина
 мау оуина оуина оуина оуина оуина оуина
 мау оуина оуина оуина оуина оуина оуина
 мау оуина оуина оуина оуина оуина оуина
 мау оуина оуина оуина оуина оуина оуина
 мау оуина оуина оуина оуина оуина оуина
 мау оуина оуина оуина оуина оуина оуина

Сл. 4 | Натпис на сјеверној страни фасаде

нема...“⁴³ У поменутој кући се и данас налази школа, коју смо претходно поменули.

У IV члану своје опорукe, Криле исписује ријечи, које ће његово име, уписати у књигу вјечности и проносити кроз вјекове: „Кућу коју сам приградио при кући на Сврчак у коју има бутига и три мјеста, ово остављам за Школу да се дјеца ту вазда буду учити, под уговором да на дан Св. Саве има бити моја литургија и спомен при сабрању дјеце, и да се споменута кућа никад нема продати.“⁴⁴

Остатак свог имања, Криле препушта на уживање свом сестрићу Љубу Милиновићу и његовим мушким потомцима. Такође, јасно напомиње да „супруга није кадра ништа продати ни даровати.“ Међутим, Крилова супруга Софија, преминула је неколико година прије Крила, у својој четрдесетој години живота, тако да није имала ни прилике да ужива у оставштини свога мужа.

Своју кућу на мору, која више подсећа на мању палату („палацин“)⁴⁵, Криле је оставио свом народу, тако што је поставио камену таблу на којој исписује:

43 Детаљан опис куће дат је приликом представљања Криловог тестаментa епархијској конзисторији. Сумирајући тренутно стање куће, прота Нико Берберовић, као предсједник црквеног tutorства, који је и предао тестамент, закључује: „Иста кућа кад би се кому у зајам повјерила, лијепо би корист Црква имала.“, Епархијски архив Котор, фасц. 1870, бр. 62.

44 Епархијски архив Котор, фасц. 1870, бр. 62.

45 Зорица Чубровић, наведено дјело, 335.

„МЕЂУ ОГАЊ И ВОДУ А И ВУЧЈЕ ЗУБОВЕ ДАЕМ ПРАВОСЛАВНОМ РОДУ ДИЗАТ ДОМУ СТУБОВЕ 1848. ГОД – КРИЛЕ М.“

Натпис се налази на сјеверном зиду фасаде, око 20 см изнад улазних врата, које данас воде у учионицу, просторију Мјесне заједнице, и два приватна стана. На плочи, која је постављена (убачена) након завршетка зидарских радова на кући, Криле, чини се својом руком, исписује своје завјештање Морињанима и потписује са Криле М.

На први поглед неразуман и нејасан текст, може збунити путника, који ће се загледати у данас доста тешко уочљив текст на плочи, јер плоча сваким даном све више и више блиједи. По години која је исписана на плочи 1848. година, јасно је да је кућа зидана у „смутним временима“.⁴⁶

И сам китор, свјестан епохе у којој живи и тешког положаја у коме се налази његов народ, исписује да кућу оставља и као заклон онима који се боре како са оружјем (*међу огњ*), тако и на мору (*и воду*). Криле такав живот види као живот у вучијим канцама и сам каже „вучје зубове“.

Може се претпоставити да је исписујући ове ријечи, на фасади своје нове породичне куће, Криле већ имао у плану да је након смрти остави своме роду, у супротном исписивање ових ријечи, не би имало смисла. Због тога Криле и наглашава коме оставља своју кућу (*православном роду*). Вјероватно је првобитна Крилова идеја била да ову кућу, тј. ове стубове, што је архаичнији назив за дом, подари свом мјесту као уточиште, склониште или азил. Стога и не чуди што је уз кућу дозидео и чардак, тј. осматрачницу са пушкарницама, као одбрамбену кулу⁴⁷, будући да се кућа налази на самој обали.

46 Да је кућа заиста грађена у поменутој години, лако се уочава и из акварела сликара Феодора Крајчара, који 1837. године слика панораму Мориња, на којој нема масивне куће Крила Милиновића на обали. Више: Цвито Фисковић, *Сломеничка баштина Боке Которске*, Загреб 2004, 299 и Зорица Чубровић, *Прилог ка препознавању и заштити градитељске баштине Мориња*, 327.

47 Више: Чубровић, нав. дјело, 335.

Помоћ Кривошијском устанку (1869–1870) и смрт

Октобра мјесеца 1868. године Бечки двор доноси нови закон о војсци. Тим законом предвиђене су реформе које су имале за циљ и реформу саме Монархије. Један од чланова тог закона, одређивао је обавезну „војничку обавезу свих држављана без разлике вјере и народности“.⁴⁸ Увјерен да се тим законом уводи равноправност у свим областима велике Монархије, Беч није ни слутио да на самом рубу царства може доћи до устанка. Овај закон није нашао на разумијевање пркосних и поносних Бокела. Бокели нису сматрали да су дужни да служе у војсци, ван свог ужег завичаја.⁴⁹ Поносни на своју традицију, али и на своје привилегије, које је Бока, као покрајина уживала још од Млетачке републике, Бокели нису имали намјеру да се покоре овој одлуци Двора. А. Дабиновић сматра, да је још већи проблем изазвао и попис и заплијена оружја, коју је предвиђао нови закон. Разумије се, Бокели су као слободни, односно уз своје привилегије, имали право ношења убојитог оружја. То оружје, схватало се као знамење слободног човјека, што је Бокелима било од изричитог значаја – поданик царства али слободан грађанин.⁵⁰

Септембра мјесеца 1869. године, једна група побуњеника, напала је аустријске војнике на челу са поручником Ринекком. Они су из Рисна кренули према Кривошијама. Устаници су их пресрели на Леденицама, наговарајући их да се врате. Међутим, војска је то одбила и услиједио је крвав обрачун, у коме је страдало неколико аустријских војника, па и сам поручник Ринек.⁵¹ Овим је започео Устанак у Боки, који многи називају и Кривошијски устанак. Међутим, устанак се проширио и на друге дјелове Боке. Поред оружаних сукоба који су се водили у рисанском залећу, устанак се проширио и на Будву и њено залеће, Маине, Паштровиће.

48 Антун Дабиновић, *Позадина бокелског устанка год. 1869*, Југославенска академија знаности и умјетности, в. 104 (1929), Загреб 1929, 1.

49 Лазо М. Костић, *Кривошијски устанак 1869. године*, Хамилтон 1959, 7.

50 Дабиновић, нав. дјело, стр. 3.

51 Стојан Новаковић, *Устанак у Боци Которској 1896*, Београд 1870, 10.

Упркос увођења пријеког суда⁵², помоћ устаницима пристизала је са свих страна. Угледни трговци, родољуби, помагали су, колико су могли устаницима, највише у бојевој муницији и оружју. На различитим мјестима, многи људи су ухапшени због учешћа или помоћи устанка.⁵³ Бока Которска била је дуж цијеле своје границе погодна за кријумчарење. Копнена граница била је углавном брдска или планинска што је представљало проблем финансијској стражи. Политички, полицијски, санитарни и војнички органи добили су наређење да строго пазе на путнике који долазе копном или морем на аустријску територију. Аустрија је покушала да уведе ред, по својим законима.⁵⁴

Због географског положаја Кривошија и близине граница са Херцеговином и Црном Гором, а како би се заобишао пут преко Рисна, најбржи и најлакши алтернативни пут за Кривошије ишао је од Мориња и Липаца до Убала, а потом за Кривошије.⁵⁵

Премда се Криле Милиновић бавио трговином, а већ смо поменули и да је посједовао кућу на самој обали мора, њему је било знатно лакше набавити неопходна средства за помоћ устанка. Његово родољубље већ је раније посвједочено, те се он није могао оглушити ни у снабдијевању устаника. Пошто му се кућа, у којој је била „трговина“ налазила на прекретници путева, а притом је имала и своју понту, можемо претпоставити да је он био и један од главних помоћника устанка. Све је ишло на руку овој помоћи. „Бутига“ на самој обали мора, са својом понтом, у

52 Проблем настаје када је у Котору уведен и пријеки суд. Прве жртве овог суда били су три рођака Чучковићи из Рисна, који су невино осуђени. Оптужени да су засули камењем један одред војске када се враћао из Котора, те су због тога, јавно осуђени и објешени у Котору. Њихова смрт изазвала је бурну реакцију народа. Аустрија је сматрала да ће тиме заплашити народ и оне који помажу устанике, међутим десило се управо супротно. Више: Миковић, *Српско-православно бококоторско владичанство*, 76–77.

53 Један чешки писац помиње затварање угледног Ришњанина Јова Јовановића, који је био одан влади и носилац ордена Франца Јосифа I. Он је наводно затворен само због тога што је посједовао изванредну збирку оружја. Да ли је он, на тај начин помагао устанике, није нам познато. Новаковић, нав. дјело, 33.

54 Небојша Рашо, *Неколико података о кријумчарењу у Боки Которској почетком друге аустријске владавине*, Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, v. 37 (2017), Херцег Нови 2017, 291.

55 Пошто се Кривошије налазе изнад Рисна, јасно је да је аустријска полиција непрестано надгледала тај пут и спречавала било какав вид комуникације или помоћи устаницима.

Сл. 4 | Гроб Крила Милиновића на ком је урезан породични грб, данас слабо уочљив и постављена плоча 2003. године

непосредној близини каница које преко Мориња, воде на Убле, а потом на Кривошије.

Међутим, у многобројним изворима о Кривошијском устанку, нигдје нема помена Крила Милиновића. Његова несебична помоћ, нажалост нигдје није записана, што није чудно, јер су се тада водиле битке, а мало шта је остало записано из тих дана. Срећом, та помоћ, остала је у сјећању Морињана све до данас. Старији су причали, да је управо због те помоћи и подршке устаника, једне вечери њему на врата дошла полиција да га ухапси. Знајући

шта га чега и знајући да је претходно уведен пријеки суд, Криле је замолио жандарме да му допусте да се пресвуче, што су му они и дозволили. Након неког времена, видјевши да га нема, полиција је ушла у кућу и пронашла Крила мртвог. Причало се да је Криле скончао тако што је попио већ унапријед припремљен отров, како не би жив пао у руке непријатељима.⁵⁶

Ми не можемо са сигурношћу да тврдимо да је ова прича у потпуности тачна. У матици умрлих парохије морињске, као узрок смрти стоји кап, док као вријеме смрти стоји на уру по ноћи.⁵⁷ Вријеме смрти овог јунака, иде у прилог причи да му је полиција, касно увече дошла на врата. Криле се упокојио на Лучиндан у ноћи између 18. и 19. октобра 1869. године. Морињани су га часно сахранили 21. октобра 1869. године у породичној гробници у порти цркве Св. Јована Богослова на Сврчку, гдје је данас почива. На том гробу, дали су уклесати и породични грб, који и данас стоји на гробу и који је знак распознавања. Већ сљедеће, 1870. године одслужена је о празнику Светог Саве литургија за покој његове душе, како је то и сам желио и заповиједио својом опоруком.

„Наш жарки родољубац и саотачственик Криле Милиновић, сада почивши, у својој опоруки у чланку IV оставља једну своју кућу благодатно за дом школски... а за све своје књиге, као и лични лик, да се у Школи понесу.“⁵⁸ Овим ријечима, предсједник црквеног туторства, морињски парох и Крилов зет, прота Николај (Нико) Берберовић, говори о тада већ покојном Крилу, представљајући епархијској конзисторији Крилов тестамент.

Убрзо након Крилове смрти, 1871. године, на снагу ступа и већ поменута реформа школства, из 1869. године, тако да се школа из куће на Сврчку, сели у претходно поменуту кућу са конобом, на обали мора у којој се и данас налази.

У Морињу је 1861. године започета градња нове, велике

56 Шпиро Милиновић, нав. дјело, стр. 35.

57 Матица умрлих парохије Морињске бр. 2. за период 1860–1874. године, стр. 26, ред. бр. 9/1869.

58 Предато Епархијској Конзисторији, 15. јуна 1870. године. Као потписници овог записника налазе се, Јереј Николај (Нико) Берберовић, предсједник, Лазар Војводић, члан одбора и Љубо Сеферовић, члан одбора. Епархијски архив Котор фасц. 1870, бр. 62.

Сл. 4 | Портрет Крила Милиновића

цркве посвећене Светом Сави, која је освећена 1876. године.⁵⁹ Тиме је празник Светог Саве постао централни догађај Мориња и његових житеља. Прослављајући свог небеског покровитеља, своју парохијску и школску славу, а истовремено, испуњавајући посљедњу жељу свог великог добротвора и „саотачаственика“ Морињани су прослављали два великана, којима је школа била оруђе побједи и „очињи вид“.

Након Другог свјетског рата и стварања СФРЈ Крилова

59 Више: Шематизам православне епархије Бококоторско-дубровачке за годину 1877, Задар 1877, 32, Зорица Чубровић, Уговор Ивана Воларића о изradi иконостаса у цркви Св. Саве у Морињу, БОКА 36 (2016) 6–21.

задужбина је, попут многих задужбина, 1958. године национализована и постала је државно власништво, данас власништво Општине Котор. Приземље је дато на употребу Омладинској задрузи и дуги низ година служило је као Дом омладине у Морињу. Први спрат на ком се налази учионица, задржала је своју примарну наміјену. А поткровље, у ком се налази кадровски стан за учитеља, временом је прешао у приватно власништво.⁶⁰

Одузимањем Крилове задужбине, не само да је погажен његов тестамент, већ у новооснованој држави, није било мјеста ни за помен Криловог имена. Школа у Морињу, административно је постала подручно одјељење школе у Рисну, власник објекта постала је Општина Котор, а школи је додијељено име народног хероја Вељка Дробњаковића, родом из Рисна. Крилу Милиновићу ту није било мјеста.

Епилог

Овим радом покушали смо да јавност упознамо са морињским задужбинарем, који је заиста задужио своје село, а које му се још увијек није адекватно одужило. Покушали смо да укажемо на онај дио тестамента који се искључиво односи на школу и његов поклон храму Светог Јована на Сврчку. Нисмо имали за циљ да попишемо сву његову имовину, која је данас у највећем броју приватно власништво, већ да укажемо на његову несебичну љубав коју је гајио према просвјети, према свом народу, свом мјесту и својој цркви, а која је неправедно одузета и тиме поништен тестамент Крила Матова Милиновића.

Данашње стање Крилове куће на обали мора је доста добро, захваљујући томе што у њој и даље постоји и ради школа, која данас броји свега 5 ђака од првог до петог разреда. Школске 2023/24. године, први разред уписало је двоје ученика из Мориња, а у осталим разредима: два ученика у другом разреду и један ученик у четвртном разреду. На кући је недавно саниран кров,

⁶⁰ Више о овом проблему национализације и приватизације одређених просторија Крилове куће, доноси нам чланак Риста П. Милиновића, из 1994. године, под насловом *Уз један јубилеј – Узурпиран тестамент*, Вучићевић-Сеферовић, нав. дјело, 254.

Сл. 7 | Тренутно стање Крилове куће на Сврчку

поправљени су прозори и шкура, те су ђаци ове школске 2023/24. године, могли да уђу у суву и окречену учионицу, захваљујући сарадњи МЗ Морињ и руководству О. Ш. „Вељко Дробњаковић“.⁶¹

Међутим, његова кућа на Сврчку, која се налази у непосредној близини цркве Св. Јована и зграде прве морињске учионице, данас је у приватном власништву и у врло лошем је стању, чиме дијели судбину већине бокешких палата, које су имале несрећну судбину да буду напуштене. „Напуштање кућа нужно изазива њихово пропадање, али и пропадање свих елемената који су

⁶¹ Више на званичним ФБ страницама МЗ Морињ и О. Ш. „Вељко Дробњаковић“ Рисан.

творили стамбену цјелину стварану вјековним трудом.“⁶² Кућа је зарасла у коров и до ње је готово немогуће доћи.

Преврати који су се догодили деведесетих година ХХ вијека отшкринули су врата која су била запечаћена у периоду од 1945. године. Чини се да је то био први покушај да се, давно замандаљена врата, поново откључају. Приликом прославе сто деведесет година оснивања морињске школе 1993. године, у учионицу је поново враћен портрет Крила Милиновића, уље на платну, који он у 12. тачки свог тестаментa оставља учионици, претходно бачен у прашину и заборав.⁶³

На гробљу код цркве Светог Јована Богослова, један гроб уистину „сија“ посебним сјајем. Та свјетлост је винова лоза, која је након реконструкције Криловог гроба 2003. године, изникла из гроба Крила Милиновића и која рађа плодове. Ово чудо које се догодило, очигледно је дошло као захвалност великог добротвора своме народу, који га се поново опоменуо и који наставља да чува сјећање на њега. Сваке године на дан Светог Саве, у Морињу, њему се одржава парастос, по његовој посљедњој жељи.⁶⁴ Међутим, и даље у Морињу не постоји нити један споменик, нити плоча, која указује на лик и дјело Крила Милиновића.

О. Ш. „Вељко Дробњаковић“ у Рисну, са своја два подручна одјељења у Перасту и Морињу, баштини наслеђе морињске учионице. Посјећујући његов гроб у оквиру једнодневнoг излета, ћаци имају прилику да се упознају са ликом и дјелом овог великог задужбинара, и тако успоставе везу између прошлости и данашњице. Управо је то била Крилова жеља, да његов гроб уједно буде и сабирно мјесто ученика морињске учионице, али и мјесто на ком ће учити о прошлости и тако стварати будућност.

62 Зорица Чубровић, *Прилог ка препознавању и заштити градитељске баштине Мориња*, 338.

63 Иако уважени морињски учитељ Шпиро Милиновић истиче: „Ова слика је дјело сликара Шпира Ђурановића, а красила је морињску учионицу од његове смрти кроз многе деценије и васпитавала омладину да корача његовим путем и дјелом...“, Шпиро Милиновић, нав. дјело, стр. 35. Тешко је повјеровати да је овај портрет рад поменутог аутора. Шпиро Ђурановић, први школовани сликар са простора данашње Црне Горе, рођен је у Ђурићима (Каменари) 1864. године, а преминуо 1910. године. Након школовања, у родну Боку се враћа око 1890. године, гдје слика портрете знаменитих Бокеља.

64 <https://mitropolija.com/2021/01/27/proslava-savindana-u-morinj/>